

ZNANSTVENO POSVETOVANJE O INDUSTRIJSKI REVOLUCIJI V JUGOSLOVANSKIH DEŽELAH

Industrijska revolucija u jugoslovenskim zemljama, znanstveno posvetovanje, ki je pod nazivom »okrogla miza« obravnavalo to temo, je bilo v Zagrebu 18. decembra 1972. Organizirala ga je Jugoslovanska komisija za ekonomsko zgodovino Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije. Udeležilo se ga je okrog 30 znanstvenikov zgodovinarjev, ekonomistov, sociologov in pravnikov iz 19 pomembnejših ustanov, ki obravnavajo gospodarsko zgodovino v Jugoslaviji, in sicer z ekonomskih fakultet v Beogradu, Zagrebu, Sarajevu in Skopju, s filozofskih fakultet v Zagrebu in Novem Sadu, s pravne fakultete v Ljubljani, iz historijskega inštituta JAZU v Zagrebu, iz inštitutov za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu in Novem Sadu, iz istorijskega inštituta v Beogradu in drugih ustanov.

Posvetovanje je imelo izrazito delovni značaj in so skoraj vsi udeleženci na njem aktivno sodelovali bodisi z referati in koreferati, ali pa v razpravi. Večina referatov je bila razmnožena in so jih udeleženci prejeli še pred posvetovanjem, zato so referenti na samem posvetovanju podali samo uvodne ekspozije in opozorili na ključne probleme. Večina časa je bila posvečena obravnavi, ki je bila v glavnem zelo kvalitetna, konstruktivna in konkretna. V dopoldanskem in popoldanskem delu zasedanja »okrogle mize« je bilo razen štirih ekspozicij referentov še kakih 15 obsežnejših diskusijskih prispevkov z značajem koreferatov in zelo živahna razprava zlasti glede teoretičnega vprašanja definicije industrijske revolucije pri jugoslovanskih narodih in glede njene periodizacije. Ta vprašanja niso bila dokončno razčiščena, kljub temu »da so bili zbrani naši najboljši strokovnjaki o tem problemu«, kot se je izrazil predsedujoči dr. Nikola Vučo, profesor z ekonomske fakultete v Beogradu, ker so bila mišljenja udeležencev preveč divergentna.

Uvodni referat Industrijska revolucija v jugoslovanskih deželah je imel dr. Nikola Vučo, profesor ekonomske fakultete v Beogradu. V svojem referatu je obravnaval najprej nekatera teoretična vprašanja industrijske revolucije nasploh, nato pa industrijske in družbene predpogoje industrijske revolucije v jugoslovanskih deželah, industrializacijo in njen vpliv na drugo gospodarstvo in družbene odnose v jugoslovanskih deželah. Ugotavljal je, da je prišlo pri nas do industrijske revolucije z določeno zakasnitvijo; v deželah, ki so bile pod avstro-ogrsko monarhijo, je bilo to zaostajanje naših dežel za splošnim gospodarskim razvojem monarhije, gospodarstvo Srbije, Makedonije in Črne gore pa je stoletja zaviral zaostali turški fevdalni sistem. Kljub temu pa so naši narodi relativno hitro prešli iz tega zaostajanja in v drugi polovici 19.

stoletja je prišlo do prve faze industrijske revolucije tudi pri nas. Glede dejavnikov, ki bi opredeljevali začetek in nadaljnji razvoj industrijske revolucije, je Vučo ugotavljal, da je to pogonska sila, začetek pa pomeni parni stroj. Prehod ročnega dela na strojno ob uporabi delovnih strojev, prehod na novo pogonsko silo — parni stroj, električno energijo, na motorje z notranjim izgoranjem, vse do nuklearne energije — vse to naj bi bilo predmet zadevnega obravnavanja pod naslovom industrijska revolucija. Spričo tega se mu je samo zastavljalo vprašanje, kdaj je konec industrijske revolucije. Po njegovem bi morali zajeti še obdobje prve svetovne vojne in še posebej razmere po njej, ko je bila izvedena boljša tehnološka oprema naše industrije, zlasti v Srbiji, kjer se je na račun nemških reparacij obnovila porušena industrija z novimi stroji. Ugotavljal je, da je bila to nova faza industrijske revolucije, ki naj bi po njegovem mnenju trajala do ekonomske krize 1930. Dalje je nakazal še problem reperkusije industrijske revolucije, globoke družbene spremembe, ki so sledile samemu procesu industrializacije in velike spremembe, ki so se izvršile v drugih vejah proizvodnje, v kmetijstvu, rudarstvu in metalurgiji, prometu itd.

Izvajanja profesorja dr. Nikole Vuča so izzvala živahno in obsežno obravnavo in tudi nasprotovanja. Pri iskanju skupnih oznak industrijske revolucije v jugoslovanskih deželah, je prišel do prevelikih ovir, ki jih ni ustrezno rešil, razen tega je skupaj obravnaval nekatere dejavnike, ki označujejo industrijsko revolucijo, tehnološki razvoj in industrializacijo dežele.

Dr. Kemal Hrelja, profesor ekonomske fakultete v Sarajevu, je podal v svojem referatu nekaj teoretičnih misli o industrijski revoluciji in pregled industrijske revolucije v Bosni in Hercegovini. Fenomen industrijske revolucije je obravnaval izključno s stališča proizvajalnih sil in se je omejil od problema proizvodnih odnosov in družbene nadgradnje, ki jih je po njegovem mnenju tudi zadevala industrijska revolucija. Industrijsko revolucijo je definiral kot prehod ročnega dela na strojnega, nastajanje velike strojne industrije, kvalitetno spremembo proizvajalnih sil in novo organizacijo družbeno-proizvajalnih procesov, ki se usklajujejo z nivojem družbenih proizvajalnih sil.

Dr. Igor Karaman, profesor filozofske fakultete v Zagrebu, je podal referat o osnovnih značilnostih razvoja industrijskega gospodarstva v hrvatskih deželah do prve svetovne vojne, dr. Kalman Čehak o začetkih industrializacije Vojvodine, dr. Jože Šorn, znanstveni sodelavec inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, je podal referat o nekaterih problemih industrijske revolucije v Sloveniji in ugotavljal, da je bil to bolj tehnološki razvoj industrializacije kot pa industrijska revolucija.

Dr. Dančo Zografski, profesor ekonomske fakultete v Skopju je govoril o industrializaciji Makedonije in njenih reperkusijah na vse gospodarstvo in družbenoekonomske odnose. Trdil je, da je nastajanje tekstilnih industrijskih podjetij v Makedoniji še pod turško vladavino pozitivno vplivalo na proizvodnjo bombaža, razvoj tobačne industrije na proizvodnjo tobaka in proizvodnja drugih surovin, da je povzročala razvoj industrijskih podjetij v sami Makedoniji in le deloma izvoz teh surovin in da je bilo ob koncu turške vladavine v Makedoniji več tovarn s 300 do 500 delavci ter da je bilo okrog 60.000 sindikalno organiziranih delavcev. Mislim, da ti podatki niso točni in številke

mnogo previsoke. Tekstilna proizvodnja je bila na primer v Makedoniji sicer razvita, a le kot domača obrt in obrt, ni pa bilo industrijskih tekstilnih podjetij, zlasti pa ne takih z več sto zaposlenimi delavci, zato ta industrija ni mogla spodbujati proizvodnje bombaža v Makedoniji, ki sploh ni bila razvita. Res je bilo nekaj neuspešnih poskusov pridelovanja bombaža v Makedoniji med napoleonskimi vojnami in tudi pozneje, a brez večjega uspeha. Nikdar pa ga niso pridelovali zaradi potreb bombažne industrije v Makedoniji, ki je ni bilo, pač pa zaradi izvoza in pozneje v dobi stare Jugoslavije, ko je v tridesetih letih beograjska vlada forsirala proizvodnjo domačega bombaža v Makedoniji menda zaradi narodnoobrambnih koncepcij. Pokupiti pa ga je morala večidel tekstilna industrija v Sloveniji, ker sicer ne bi dobila uvoznih dovoljenj in deviznih kvot za uvoz bombaža iz inozemstva. Glede 60.000 sindikalno organiziranih delavcev v Makedoniji konec 19. in v začetku 20. stoletja, je ta številka nerealna, mnogo previsoka in z ničemer podprta. V tem času je na primer najpomembnejša sindikalna organizacija socialistična strokovna komisija na Kranjskem štela tisoč do tri tisoč članov, na Primorskem s Trstom vred 4 do 10 tisoč, na Koroškem 2 do 6 tisoč, na Štajerskem 14 do 25 tisoč in v vsej Avstriji od 46.606 članov leta 1892 do 400.565 leta 1910, če k tej številki prištejemo še okrog 82.000 krščanskosocialističnih sindikalnih članov in nekaj tisoč liberalnih in drugih sindikalnih organizacij, dobimo številko okrog 500.000 v vsej Avstriji, vendar so bile te dežele v primerjavi z Makedonijo relativno visoko razvite v gospodarstvu in družbenopolitičnem smislu.

Dr. Miroslava Despot, sodelavka inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Zagrebu, je razpravljala o tehnični izobrazbi in propagandnih sredstvih kot enimi od prvih pogojev nastajanja industrijske revolucije nasploh in na Hrvaškem. Dr. Branko Kojić, sodelavec Jadranskega inštituta JAZU v Zagrebu, je razpravljal o industrijski revoluciji v Angliji na primeru tekstilne industrije in menil, da je termin začetka industrijske revolucije zanimiv tudi za nas zaradi tega, ker nam kriteriji, na osnovi katerih so angleški zgodovinarji določili začetek svoje industrijske revolucije, lahko služijo za primerjavo pri določanju začetka industrijske revolucije v posameznih jugoslovanskih deželah. Navedel je podatke o najpomembnejših izumih od leta 1733 do 1786, ki so omogočili razvoj tekstilne proizvodnje v pomembno industrijo v Angliji in podatke o razvoju parnega stroja ter ugotavljal, da industrijska revolucija v Angliji ni izbruhnila naenkrat, kar bi mogli sklepati iz naziva »revolucija«, pač pa je bil to relativno počasen in dolgotrajen proces, ki pa je bil revolucionaren ne samo po svoji tehnologiji, pač pa po svojih ekonomskih in socialnih posledicah. Pomen parnega stroja je bil zlasti v tem, ker je stimuliral razvoj tovarniškega dela in ker je postal temelj industrijskega sistema, zato ker je šele uporaba parne sile omogočila kopičenje velikega števila delavcev na enem mestu, uvažanje rednega delovnega časa, delovne discipline, delitve dela in drugih značilnih oblik tovarniške proizvodnje. Obstojanje take industrijske revolucije se po njegovem mnenju lahko dejansko dokaže v vseh deželah pa tudi v jugoslovanskih, le da se je ta pri raznih narodih razvijala v različnih časovnih razdobjih in pod različnimi okoliščinami.

Dr. France Kresal, znanstveni sodelavec inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, je razpravljal o pomenu tekstilne industrije za industri-

alizacijo Slovenije in o socialnopolitičnem vidiku položaja delavstva v Sloveniji, ki ga je povzročal razvoj industrializacije. Ugotavljal je, da manufakturna in tekstilna proizvodnja obrtnega značaja v glavnem ni prerasla v industrijsko proizvodnjo z uvajanjem strojev na parni pogon, pač pa se je manufakturni način opuščal, obrtni način pa nadaljeval brez bistvenih sprememb. Tovarniška, industrijska tekstilna proizvodnja se je začela v prvi polovici 19. stoletja z ustanovitvijo novih tekstilnih tovarn, ki so bile v glavnem bombažne predilnice. Vse te tovarne so bile strojno moderno opremljene in na parni pogon. Tako po velikosti kot po strojni opremi in kvaliteti izdelkov niso takrat v ničemer zastajale za podobnimi tovarnami drugod v Avstriji. Vendar se ta razvoj industrializacije v Sloveniji ni enakomerno nadaljeval. Medtem ko se je ta industrija v drugi polovici 19. stoletja na Češkem in v Avstriji (okrog Dunaja) močno razvila, je v Sloveniji stagnirala, šele v osemdesetih letih so bile ustanovljene tri nove pomembnejše tekstilne tovarne. Vzrok za tako stagnacijo je bilo pomanjkanje kapitala, domačega ni bilo, tuji kapital, ki je ustanovil tudi te omenjene tekstilne tovarne, pa je razvijal svojo industrijo izven slovenskega ozemlja. Glede socialnopolitičnega vidika položaja industrijskega delavstva je ugotavljal, da so v tem razvoju vidne tri faze. V prvem razdobju, razdobju gospodarskega liberalizma, je bil delavec prepuščen neomejenemu izkoriščanju; v osemdesetih letih je nastopila druga faza, ko je država intervenirala pri sklepanju delovnih odnosov tako, da je delavca zaščitila pred prekomernim izkoriščanjem z zaščitno zakonodajo in z uvajanjem ustanov za izvajanje delavske zaščite. Ustanovljene so bile inšpekcije dela (1883), uvedeno je bilo obvezno bolniško in nezgodno zavarovanje tovarniškega delavstva (1887 do 1888); po tretji intervenciji države v delovne odnose so delavci ob podpori svojih sindikalnih organizacij delovne pogoje sklepali kolektivno s kolektivnimi pogodbami (od 1906 dalje). Opozoril je, da je potrebno ob proučevanju industrijske revolucije in industrializacije v istem času obravnavati tudi njene posledice na delovno silo, na socialni položaj delavstva.

Zdenka Simončič, sodelavka inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Zagrebu, je razpravljala o cikličnih gospodarskih gibanjih na Hrvaškem med obema vojnama.

Zelo obsežna in živahna razprava se je razvila o teoretičnih vprašanih definicije industrijske revolucije, o okoliščinah, v kakršnih se je razvijala industrializacija jugoslovanskih dežel in ali se lahko ta razvoj že jemlje za industrijsko revolucijo, ali je to samo tehnološki razvoj. V tej razpravi, ki se ni zaključila s sprejetjem skupnih enotnih stališč, so v glavnem sodelovali sodelavci ekonomske fakultete v Beogradu na eni strani, ki so zagovarjali tezo o več fazah industrijske revolucije v jugoslovanskih deželah, in sodelavci ekonomskih fakultet v Sarajevu in Zagrebu ter filozofske fakultete v Zagrebu na drugi strani, ki so zagovarjali tezo, da je imel razvoj industrializacije v obravnavanem razdobju v naših deželah bolj značaj tehnološke evolucije.

Na koncu je bilo zastavljeno še vprašanje definicije industrijskega oziroma tovarniškega obrata. Sprejem enotnih kriterijev za uvrščanje posameznih proizvodnih obratov v industrijo naj bi omogočal primerjalne analize in sintezo pri bodočem pisanju ekonomske zgodovine jugoslovanskih narodov, ki naj bi bila rezultat takih posvetovanj, kot je bilo to. Pri tem so razpravljalci opozarjali

na težave čisto praktičnega značaja. Razpoložljivi viri, predvsem statistike in poročila niso sestavljeni po enotnih kriterijih. So viri, ki imajo podatke o številu delavcev, drugi samo podatke o pogonski sili ali strojni opremljenosti obrata, tretji o vloženem kapitalu ali proizvodnji. Za daljša časovna razdobja in za vse jugoslovanske dežele pa največkrat enotnih podatkov ni. Zato je bil dan predlog, naj bi vzeli kot enoten kriterij število zaposlenih delavcev (20), ker so ti podatki v virih še najbolj pogosti, vendar ni bil sprejet; ta kriterij namreč ne bi bil dovolj natančen. Obveljalo je načelo, naj se upoštevajo vsi kriteriji oziroma čim več podatkov.

Vsi referati in diskusijski prispevki bodo objavljeni v novem časopisu za ekonomsko zgodovino Jugoslavije *Acta historico-oecónomjca*, ki ga bo letos začela izdajati Jugoslovanska komisija za ekonomsku istoriju, o čemer je sklepal razširjeni sestanek te komisije naslednji dan, to je 19. decembra 1972, v Zagrebu.

France Kresal